

УДК 911.3

Олійник С.Л

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Розглядаються теоретичні засади самоорганізації населення в Україні як суспільно – географічного поняття, що сприяє покращенню рівня розвитку регіону та наданню базових соціальних послуг. Процес самоорганізації населення визначається як новий напрям розвитку територіальних громад із залученням новітніх технологій, методик та зарубіжного досвіду.

Ключові слова: самоорганізація населення, соціальна самоорганізація населення, територіальні громади, взаємодія

Рассматриваются теоретические основы самоорганизации населения в Украине как общественно – географические понятия, что способствуют улучшению уровня развития региона и предоставлению базовых социальных услуг. Процесс самоорганизации населения определяется как новое направление развития территориальных общин с привлечением новейших технологий, методик и зарубежного опыта.

Ключевые слова: самоорганизация населения, социальная самоорганизация населения, территориальные общины, взаимодействие.

Theoretical bases of self-organizing of the population in Ukraine are considered as socially – geographical concepts that promote improvement of a level of development of region and granting of base social services. Process of self-organizing of the population is defined as a new direction of development of territorial communities with attraction of the newest technologies, techniques and foreign experience.

Keywords: self-organizing of the population, social self-organizing of the population, territorial communities, interaction.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день перед Україною, як і перед іншими сучасними суспільствами, постає завдання масштабного будівництва нового громадського суспільства, що супроводжується переходом до нового етапу соціальної самоорганізації населення, з новими можливостями і високими вимогами до громадянина, державних і громадських інститутів, де регіональний розвиток та регіональне управління, знаходяться на передньому плані демократичних перетворень. Така діяльність сприяє утвердженню потужної системи суспільства з високими можливостями організації суспільного та господарського життя населення країни. Саме в такому напрямкові розвитку виникає нова форма розвитку громадського суспільства – самоорганізація населення. *Територіальна самоорганізація населення* в соціально – економічній географії виступає, як результат взаємодії людей, один з одним та з територією на якій вони проживають. Іншими словами, самоорганізацію можна охарактеризувати, як формування соціально – територіальних спільнот, або об'єднань в результаті здійснення природокористування, як каналу взаємодії соціальних і природних систем. [7]. *Соціальна самоорганізація населення* – цілеспрямований, динамічний процес самостійного прийняття населенням рішень, що дозволяють зробити оптимальний вибір з великої кількості рішень і дій, провести відповідне корегування руху проекту досягнення суспільно важливих цілей. [4]. Протягом багатьох років ХХ ст. вчені – географи в соціально – економічній географії головним чином, приділяли увагу процесам організації, в той час як процеси самоорганізації досліджувались недостатньо. Положення суттєво змінилось лише в 1990 - х рр., коли сформувались два основних визначення процесів організації і самоорганізації. Відповідно до першого, організація і самоорганізація внутрішнє явище, що притаманне самій системі і розрізняється за направленістю дій. Відповідно, до другого визначення під організацією

розуміють процес розвитку системи під дією зовнішніх, по відношенню до неї чинників, під самоорганізацією – розвиток, під дією внутрішньо притаманних їй чинників. В суспільних науках і в тому числі в соціально – економічній географії віддається перевага другому визначені.[6]

Теоретичним підґрунтям для дослідження самоорганізації населення стала Концепція самоорганізації в кінці 50 – х рр., в період кібернетики, коли вчені почали розробляти математичні моделі, які представляють логіку, що відповідає нейронним сіткам (нейробіолог Уоррен Мак – Каллок і математик Уолтер Піттс). Протягом 70 – 80 – х рр. ключові ідеї синергетики були вдосконалені та використанні для досліджень в різних науках і розвинуті в різних країнах; феномен самоорганізації в різноманітних системах, від мікроскопічних до великих, досліджували Ілля Пригожин в Бельгії, Герман Хакен і Манфред Ейген в Німеччині, Джейм Лайвлок в Великобританії, Линн Маргуліс в США, Умберто Матурана і Франциско Варела в Чилі.[4]

На основі таких досліджень було визначено, що самоорганізація – це можливість матерії, за якою можливе спостереження, до самоускладнення і створення все більш впорядкованих структур. Дослідження цих вчених були перенесені на дослідження соціальних систем, поведінки населення в них та наслідків таких дій.

На думку А.В. Познякова, в розвитку суспільства наступив такий етап, коли управління соціально – економічними процесами на основі старих, традиційних, в певній мірі повністю розвинутих принципів не можливе без використання закономірностей самоорганізації.[5]

В Україні початок розвитку явища самоорганізації населення припадає на 90-ті рр., що пов'язане із діяльністю міжнародних некомерційних організацій, асоціацій та фондів.

Саме в такому напрямку розвитку виникає явище самоорганізації населення в Україні, що сприяє розвиткові території та потенціалу населення.

Основними ж принципами самоорганізації населення в Україні, як соціальної системи, є *комплексність* (являє собою складне утворення з сукупністю різноманітних елементів), *цілісність* (взаємодоповнююча «робота» елементів забезпечує злагодженість і єдність всіх елементів комплексу), *взаємозв'язок і взаємовідношення* елементів, *структурність* (певний набір елементів, послідовність, їх взаємодія), *протистояння суспільству*.

В своєму розвитку процес самоорганізації населення в Україні проходить декілька етапів : 1) виникають окремі активності, які створюють організаційний комплекс; 2) в результаті діяльності активностей в організаційному комплексі формується алгоритм взаємодії, «емерджентна» система; 3) організаційний комплекс вибудовується в систему з невеликою стійкістю до зовнішніх і внутрішніх чинників; 4) етап досягнення стійкості з використанням ресурсів територіальної громади та регіону з можливістю протидії зовнішнім чинникам; 5) форма

самоорганізації вибудовує нові структури в самій системі і після виконання всіх завдань, залишається самостійною структурою, що може самостійно діяти. На виникнення і розвиток процесу самоорганізації населення України впливають географічний, ресурсний, демографічний фактори, конкурентоспроможність території, правове поле, інформаційна забезпеченість.

Географічний фактор діє на територіях де природні умови різняться між собою. Прикладами такого чинника є наявність на території водних об'єктів, гірських долин, лісів та будь – яких інших типів ландшафтів, що в тій чи іншій мірі впливають на менталітет населення, устрій життя, ресурсні переваги, технології переробки ресурсів, емоційно – територіальні уподобання, наявність соціальних послуг та їх доступність, інформаційне забезпечення.

Ресурсний фактор має схожість з географічним, про те його краще розглядати з точки зору сировинної забезпеченості території, що в подальшому проявляється в мозаїчності набору ресурсів на території, і породжує різноманітність сфери проживання населення, що в свою чергу породжує різноманітність соціумів, які проживають на території з своєрідним набором життєво необхідних ресурсів, методами їх розробки, специфікою економіки. Фактор *конкурентоспроможності*, проявляється в наборі властивостей території, що виділяє її з поміж інших, і характеризується як набуття сильних конкурентних позицій в одній або декількох сферах регіональної конкурентоспроможності (економіка регіону, соціальна сфера, екологічна ситуація). Переважаюча конкурентоспроможність території в певній сфері, дозволяє органам самоорганізації використовувати конкурентні переваги для вирішення місцевих проблем.

Ще одним вагомим фактором є *правове поле*. Самоорганізація населення, на сьогоднішній день підтримується Законом України “Про органи самоорганізації населення”, про те початковою сходинкою до юридичного оформлення об'єднань громадян в органи самоорганізації є місцеві ініціативи, проекти розвитку. Саме такі форми самоорганізації, потребують підтримки від влади на місцевому рівні найбільше.

За сучасних умов впливовим фактором є *інформаційна забезпеченість* (поінформованість) населення, особливо це стосується сільської місцевості, яка при повноцінному забезпеченні інформацією є більш відкритою для нових змін та сучасного розвитку. Друк в місцевих ЗМІ інформації про діяльність проектів, отриманий досвід, висвітлення діяльності окремих громад в ЗМІ міжнародного та національного рівня, на основі взаємодії громад з владою найвищого рівня, все це сприяє відкритості населення та активній діяльності населення в самоорганізації. Наступним вагомим фактором є *демографічний*. Самоорганізація населення збирає найбільшу кількість активістів на територіях де проживає велика кількість жінок, населення молодого віку, яке не боїться змін і готове діяти, сімей з дітьми, які

бажають кращого майбутнього для своїх дітей. Фактором з найбільш вагомим впливом на виникнення та діяльність форм самоорганізації є *вид проблеми* яка виникла на території і потребує вирішення. Від цього залежить направленість дій самоорганізації громади у напрямку екології, економіки, освіти надання соціальних послуг.

Підґрунтям для виникнення та діяльності самоорганізації населення України, стали пріоритети у сфері розвитку громадянського суспільства, що були визначені Національним інститутом стратегічних досліджень: раціональний і збалансований розвиток потужних, незалежних інститутів громадянського суспільства: зростання громадської активності; інтенсифікація діалогу між громадянським суспільством і державою; відкритість та відповідальність інститутів громадянського суспільства та органів державної влади; удосконалення правового поля діяльності громадянського суспільства; існування громадських ЗМІ; розвиток самоврядних територіальних громад; вдосконалення політичної системи з акцентом на її структурні елементи — політичні партії; цілісна і системна діяльність інститутів громадянського суспільства тощо. [2]

Стійкий соціально – економічний розвиток на місцевому та регіональному рівні не можливий без міцних громадських об'єднань, що створені на основі самоорганізації населення. Самоорганізація, що ініційована самим населенням, забезпечує розвиток громадського суспільства. Вміння населення самостійно обговорювати, спільно приймати рішення, що узгоджені для спільного блага, а також планувати та досягати реалізації своїх рішень – все це є унікальним соціальним капіталом, що формує громадське суспільство. На основі взаємоузгодженості поведінки елементів (бізнес, влада, населення) виникла своєрідна соціальна система, де головним елементом самоорганізації населення є громада, що проживає на певній території.

Самоорганізація громад (соціальна мобілізація, місцева ініціатива) – це перший крок на шляху до розвитку території і потенціалу людей, що проживають на цій території. Це систематичний підхід, який включає в себе основні принципи залучення та участь громадян в процесі, прозорість, підзвітність і демонстрація на рівні громади. [4]

На сьогоднішній день на території України виникла велика кількість суспільних утворень – громадських організацій та їх осередків, профспілок, місцевих об'єднань, благодійних організацій. Всі ці форми суспільних утворень спрямовані на захист громадських прав їх учасників. Про те саме ці численні організації не охоплюють значну частину населення країни і мають тільки незначну частку форм які є активними і працюють.[2] В Україні ж як повноцінне, дієве демократичне явище самоорганізація виступає з впровадженням проектів розвитку міжнародних некомерційних організації та створенням органів самоорганізації населення.

До органів самоорганізації населення в Україні відносяться будинкові, вуличні, квартальні комітети, ради мікрорайонів, житлових комплексів та ін. Вони діють винятково в межах частини території громади і об'єднують населення на основі спільної роботи з виконання певних завдань у галузі обслуговування суспільних потреб громадян, задоволення соціальних, культурних, побутових та інших потреб жителів шляхом сприяння надання їм відповідних послуг, участі у реалізації соціально – економічного, культурного розвитку відповідної території та інших місцевих програм. Ці органи самоорганізації максимально наближені до населення. Вони покликані оперативно реагувати на локальні потреби громадян і насамперед забезпечувати створення належних умов їх проживання на відповідних ділянках населеного пункту. Юридичним закріпленням органів самоорганізації населення є Закон України «Про органи самоорганізації населення».

Перевагами форм самоорганізації (органи самоорганізації населення та місцеві ініціативи) є залучення великої кількості населення (80% населення громади), вирішення питань що притаманні всій території, фінансування (60% фінансують міжнародні організації, 40% громада (держава + місцеві органи влади + приватний сектор + населення громади), в той час як соціальні проекти фінансуються з боку держави на 2 %, конструктивне партнерство з органами влади та приватним сектором.

Про те найяскравішим і найдієвішим проявом самоорганізації є діяльність міжнародних проектів розвитку, які обирають місцем своєї діяльності найбільш проблемні території на конкурсній основі. За період незалежності в Україні створено 36 проектів ПРООН (Програма Розвитку Організації Об'єднаних Націй) з яких на сьогоднішній день 13 впроваджується 23 закінчили свою діяльність. Всі проекти за спеціалізацією поділені на чотири групи: I – подолання бідності , досягнення процвітання та українських Цілей Розвитку Тисячоліття (10 проектів, з яких 7 – завершено); II – демократичне врядування та доступ до правосуддя (9 проектів, з яких 6 – завершено); III – місцевий розвиток та безпечне середовище для людського розвитку (6 проектів, з яких 4 – завершено); IV – енергетика та навколишнє природне середовище (10 проектів, з яких 5 – завершено).

В Україні також успішно діють проекти розвитку, за підтримки таких міжнародних організацій, як Рада Європи, Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи, Представництво Європейської Комісії в Україні, Світовий Банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, Агентство США з міжнародного розвитку, Агентство Канади з міжнародного розвитку, Агентство Швеції з міжнародного розвитку, Міжнародний фонд «Відродження», Британська рада, Швейцарське бюро співробітництва, Програма МАТРА МЗС Королівства Нідерландів, Німецьке товариство міжнародного співробітництва.

Міжнародний досвід показує, що регіональний розвиток – це комбінування місцевих, регіональних, державних інтересів та

можливостей регіону. Саме такою сукупністю інтересів і можливостей виступає місцева ініціатива проєктів, що є засобом апробації нових технологій, методом проб і помилок дозволяє виявити нові форми взаємодії, способи вирішення життєвих проблем, які відповідають життєвим умовам існування і життєдіяльності сьогодення населення відповідної території. Побудова такої системи розвитку території сприяє: порушенню ізольованості території, підтриманню зв'язку з територіальними громадами України та інших країн, підвищенню рівня життя в сільських, селищних та міських громадах; підвищенню розвитку людського потенціалу, покращенню надання базових соціальних послуг, посиленню спроможності вирішення місцевих проблем, ефективності партнерства територіальних громад, влади та бізнесу; збільшенню надходжень додаткових коштів для соціально – економічного розвитку території, отриманню професійних навичок і знань у створенні соціально – економічних програм розвитку, проєктів, планів; покращенню інвестиційно – інноваційної привабливості території, створенню нових робочих місць в соціальній сфері, розширенню залучення громадян до вирішення соціальних проблем, підвищенню оперативності вирішення соціальних проблем.

1. Бузгалін, А. В. Самоуправление как новый тип общественных отношений / А. В. Бузгалін // *Проблемы местного самоуправления*. - 2002. - №1. - С.15-17.
2. Громадське суспільство як основа демократичного розвитку України: аналітична доповідь/ Колектив авторів ; за заг. ред. Н.В.Грицяк. – К.: НІСД, 2009. – 25с (на правах рукопису).
3. Капустин, В. С. Введение в теорию социальной самоорганизации / В. С. Капустин. - М. : РАГС, 2003.
4. Основы социальной самоорганизации населения : учеб.-метод. комплекс для студентов по специальности «Государственное и муниципальное управление» / сост. Н. М. Филиппова, И. Ш. Рысаев, Р. Н. Сулейманов. – Уфа: БАГСУ, 2008. - 75 с.
5. Позняков А.В. Объективность самоорганизации и субъективность ее интерпритации // материалы IV Всерос.науч. семинара “ Самоорганизация устойчивых целостей в природе и обществе ”. – Томск: Спектр, 2000.
6. Сидоркина З.И. Социально-географические аспекты самоорганизации населения // *География и природ. ресурсы*. – 2007. – № 2. – С. 118 –122.
7. Сухомлинов. Н.Р. Страна и государство: две стороны одного процесса// материалы IV Всерос.науч. семинара “ Самоорганизация устойчивых целостей в природе и обществе ”. – Томск: Спектр, 2000